

Artykuły

ROMAN URBAN

Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej – PIB
Warszawa

OCENA SPÓJNOŚCI PROCESÓW ROZWOJOWYCH ROLNICTWA I PRZEMYSŁU SPOŻYWCZEGO

Wstęp

Rolnictwo i przemysł spożywczy są głównymi członami (ogniwami, działaniami) gospodarki żywnościowej, zwanej także kompleksem żywnościowym lub agrobiznesem, a ostatnio także przemysłem żywnościowym. Wspólną cechą tych dwóch działów jest to, że uczestniczą one bezpośrednio w wytwarzaniu i dystrybucji żywności. A. Woś następująco zdefiniował agrobiznes: (1) „jako wyodrębniony subsystem gospodarki żywnościowej, (2) jako dziedzina aktywności podmiotów gospodarczych oraz (3) jako dziedzina wiedzy i badań naukowych” [12]. Dalej podkreśla, że „Agrobiznes jest strukturą złożoną, zespalałą z sobą te działalności (aktywności) człowieka, które bezpośrednio lub pośrednio uczestniczą w wytwarzaniu finalnych produktów żywnościowych...” oraz że jest „...systemem integrującym wiele niezależnych od siebie i ekonomicznie wyodrębnionych podmiotów...”, które „... są ze sobą pionowo powiązane” [12]. Ten sam autor podobnie zdefiniował pojęcie gospodarki żywnościowej i kompleksu gospodarki żywnościowej jako „... powiązane ze sobą te ogniwa gospodarki narodowej, które bezpośrednio lub pośrednio uczestniczą w wytwarzaniu i dystrybucji żywności” [13].

Częścią wymienionego systemu jest nie tylko rolnictwo i przemysł spożywczy, lecz także inne działy gospodarki, pośrednio uczestniczące w procesie wytwarzania i dystrybucji żywności. Są to działy dostarczające producentom żywności różnych środków produkcji, usług, wiedzy czy też informacji oraz pośredniczące między kolejnymi ogniwami łańcucha żywnościowego i końcowymi nabywcami żywności. Dlatego do agrobiznesu czy gospodarki żywnościowej zalicza się także producentów środków produkcji i usług dla rolnictwa i przemysłu spożywczego, składowanie, magazynowanie produktów, handel rolny, hurt spożywczy oraz handel detaliczny. Są to rodzaje działalności, które

w wyniku pogłębienia społecznego podziału pracy wyodrębniły się od rolnictwa i gospodarstwa rolnego, tworząc złożony system różnego rodzaju powiązań producentów żywności z całą gospodarką i sferą konsumpcji. Jest to system, który coraz bardziej traci charakter agrarny (rolny), rozwijając cechy biznesowe czy rynkowe, a tym samym podważając zasadność definiowania go jako agrobiznes. Moim zdaniem, lepiej jego istotę opisuje pojęcie gospodarka żywnościowa, sektor żywnościowy, czy też nawet przemysł żywnościowy. Za takim definiowaniem tego systemu przemawia także fakt, że wiodącym ogniwem i integratorem od dawna nie jest rolnictwo, że tę rolę pełnił i jeszcze pełni przemysł spożywczy, a obecnie coraz częściej ich funkcje integracyjne przejmują handel i duże sieci handlowe [1, 3].

Dla badania relacji i wzajemnych powiązań dwóch głównych członów sektora żywnościowego, tj. rolnictwa i przemysłu spożywczego, ważne są rozważania Sz. Figiela i Wł. Rembisza na temat przesłanek wzrostu produkcji w sektorze rolno-spożywczym. W konkluzji tych rozważań autorzy formułują oczywistą tezę, że „główną determinantą wzrostu produkcji rolnej ... jest konsumencki popyt na żywność” [2] oraz że wynika to „... z pochodnego charakteru popytu na produkty rolne i uzależnienia równowagi producenta rolnego od równowagi przetwórcy rolno-spożywczego, uwarunkowanej z kolei równowagą maksymalizującego użyteczność konsumenta” [2]. Wyjaśniają to w następujący sposób:

- popyt na żywność wynika z tego, że konsument maksymalizuje użyteczność z konsumpcji dóbr żywnościowych i nieżywnościowych względem ograniczenia budżetowego, stwarzanego przez ich dochody;
- popyt na produkty rolne wynika z dążenia przetwórcy rolno-spożywczego do maksymalizacji zysków;
- określony poziom produkcji rolnej kształtuje się pod wpływem dążenia rolnika do maksymalizacji oczekiwanych dochodów.

Główni uczestnicy sektora żywnościowego dążą do maksymalizacji różnych kategorii efektu, co może wyjaśniać inne wnioski Sz. Figiela i Wł. Rembisza, sformułowane w sposób następujący: „... potencjalny wzrost popytu na żywność, będący rezultatem dalszego wzrostu dochodów konsumentów, nie będzie się przekładał na proporcjonalny wzrost dochodów producentów rolnych”, gdyż „wzrost dochodów konsumentów skutkuje wzrostem popytu na produkty przetworzone, oferowane w postaci i formie zwiększającej ich użyteczność”, a to oznacza „... wyższy popyt na wartość dodaną tworzoną przez przetwórstwo i handel” [2]. Potwierdzeniem tej tezy jest to, że w całym okresie transformacji produkcja żywności głęboko przetworzonej (tj. tzw. wtórnego przetwórstwa) rozwijała się wielokrotnie szybciej niż przemysłowe przetwórstwo produktów rolnictwa [10].

Te ogólne rozważania wskazują, że rolnictwo i przemysł spożywczy są trwałymi i głównymi członami sektora żywnościowego, ale spójność ich rozwoju nie musi oznaczać równego tempa wzrostu rolnictwa i przetwórstwa, ani też zgodności tempa zmian i poziomu dochodów tych członów ocenianego sektora. Dla oceny tak rozumianej spójności procesów rozwojowych rolnictwa i przemysłu spożywczego przedstawiono wyniki analizy:

- zgodności tendencji rozwojowych produkcji obu tych działów gospodarki żywnościowej,
- poziomu dochodów osiąganych przez gospodarstwa rolne i firmy przemysłu spożywczego,
- zgodności tendencji rozwojowych cen płaconych rolnikom, cen producenta żywności i napojów oraz detalicznych cen tych dóbr.

Podstawą oceny tych zjawisk była ich analiza w latach 2000-2010, przeprowadzona na podstawie danych GUS.

Potencjał gospodarczy rolnictwa i przemysłu spożywczego

Rolnictwo i przemysł spożywczy, dwa główne człony gospodarki żywnościowej, wykazują duże różnice parametrów ekonomicznych, opisujących ich potencjał i wyniki ekonomiczne, oraz wydajność czynników produkcji (tab. 1). Są one wynikiem następujących zjawisk:

- wartość produkcji globalnej przemysłu spożywczego jest dwukrotnie większa niż rolnictwa, a produkcja sprzedana tego przemysłu jest prawie 2,5 razy większa od produkcji towarowej rolnictwa;
- wartość dodana brutto wytworzona przez producentów rolnych jest o ok. 27% mniejsza od wytworzonej przez przemysłowych producentów żywności, napojów i wyrobów tytoniowych;
- liczba pracujących w rolnictwie jest 4,5 razy większa niż w przemyśle spożywczym;
- wartość środków trwałych (wartość początkowa) rolnictwa jest o 60% większa niż w przemyśle spożywczym, a po skorygowaniu wartości majątku trwałego o aktualną wartość ziemi rolniczej (16 mln ha \times 12,5 tys. zł) relacja tej wartości między ocenianymi działami jest czterokrotna (ponad 300 mld zł do 77,6 mld zł).

Konsekwencją tych rozpiętości są duże różnice między rolnictwem i przetwórstwem pod względem produktywności środków trwałych i wydajności pracy. Produktywność majątku trwałego mierzona wartością dodaną brutto wynosi:

- w rolnictwie, łącznie z wartością ziemi zaledwie 0,085 zł/zł, a bez ziemi 0,224 zł/zł,
- w przemyśle spożywczym 0,483 zł/zł.

Natomiast wydajność pracy w 2010 roku wynosiła: w rolnictwie 13,3 tys. zł wartości dodanej na 1 pracującego, a w przemyśle spożywczym 82,9 tys. zł/osobę. Mierniki te wskazują, że produktywność środków trwałych i wydajność pracy w przemyśle spożywczym była średnio sześciokrotnie wyższa niż w rolnictwie. Istotne jest także to, że rozpiętości te stale się zwiększają, gdyż np. w minionej dekadzie wydajność pracy w cenach stałych w rolnictwie zwiększyła się o ok. 35%, a w przemyśle spożywczym prawie o 60%.

Tabela 1

Podstawowe parametry ekonomiczne polskiego rolnictwa i przemysłu spożywczego

Wyszczególnienie	Rolnictwo	Przemysł spożywczy
Liczba podmiotów (w 2009 roku) w tys.	1 766	15,7
w tym: towarowych lub przemysłowych	210-250	6,1
Liczba pracujących (w 2009 roku) w tys. osób	2 073	452,5
w tym: w firmach towarowych lub przemysłowych	300	387
Wartość produkcji w cenach bieżących w mld zł		
globalna (w 2009 roku)	79,7	169,9
towarowa (w 2010 roku)	60,3	176,0
Wartość dodana brutto (w 2009 roku) w mld zł	27,5	37,5
Eksport (w 2010 roku) w mln euro	2 237	11 031
Import (w 2010 roku) w mln euro	3 109	7 584
Wartość dostaw surowca (w 2009 roku) w mld zł	39,9	39,9
Nakłady inwestycyjne (w 2009 roku) w mln zł	3 710	6 618
Wartość środków trwałych (w 2009 roku) w mld zł	122,6	77,6
Wartość spożycia żywności, napojów i wyrobów tytoniowych (w 2009 roku) w mld zł		218,8

Źródło: [6, 7, 8] oraz dane IERiGŻ-PIB.

Różna produktywność rolnictwa i przemysłu spożywczego wynika nie tylko z różnic w charakterze prowadzonej działalności, lecz także z różnej koncentracji działalności w tych członach sektora żywnościowego. W rolnictwie działa ok. 1,8 mln gospodarstw, w tym około 210-250 tys. gospodarstw trwale związanych z rynkiem¹ i ok. 75-80 tys. gospodarstw rozwojowych [4], uzyskujących ponadprzeczny poziom dochodów i realizujących inwestycje netto. Natomiast produkcję żywności, napojów i wyrobów tytoniowych prowadzi prawie 16 tys. przedsiębiorstw, w tym 6 tys. firm przemysłowych, a dużych i średnich niespełna 1,5 tys. podmiotów. Jeden producent żywności obsługuje średnio ok. 110 gospodarstw rolnych, jedna firma przemysłowa ok. 35-40 gospodarstw towarowych, a duże i średnie przedsiębiorstwa przetwórcze około 50 gospodarstw rozwojowych. Obroty jednego gospodarstwa rolnego wynoszą zaledwie 3,4 tys. zł, jednego gospodarstwa towarowego ok. 24 tys. zł, a jednej firmy przetwórczej 11,2 mln zł.

Oceniając potencjał ekonomiczny rolnictwa i przemysłu spożywczego, należy zwrócić jeszcze uwagę na dwa zjawiska:

1. Rolnictwo jest importem netto, saldo handlu produktami rolnictwa jest ujemne w kwocie prawie 0,9 mld euro, a przemysł spożywczy jest eksporterem netto, osiągając nadwyżkę eksportu nad importem w kwocie ok. 3 mld euro przy wartości eksportu prawie pięciokrotnie wyższej od wartości eks-

¹ Wynika to z szacunku, że ok. 12-13% gospodarstw rolnych uznaje się za wysokotowarowe.

portu produktów rolnictwa. Stan ten wynika z odmiennej struktury eksportu i importu produktów rolno-spożywczych; w imporcie udział surowców i półfabrykatów wynosi łącznie ok. 60% wartości obrotów obu sektorów, a w eksporcie udział wyrobów gotowych przekracza 50%.

2. Wartość dostaw surowca rolnego do przetwórstwa stanowi tylko 23,5% wartości produkcji przemysłu spożywczego, a łącznie z importem produktów rolnictwa (w cenach krajowych) wskaźnik ten nie przekracza 30%. Jeżeli uwzględnimy ponadto, że 1 zł produkcji towarowej rolnictwa łącznie z importem produktów tego działu (ok. 70 mld zł) generuje aż ok. 4 zł wartości obrotów na rynku krajowym i zagranicznym (218,8 mld zł + 53 mld zł), to można ocenić, że głównym źródłem potencjału ekonomicznego polskiej gospodarki żywnościowej i jej zdolności konkurencyjnej jest przetwórstwo rolno-spożywcze.

Wymienione zjawiska, tj. różny potencjał, produktywność czy pozycja rynkowa rolnictwa i przemysłu spożywczego wskazują, że wewnętrzna spójność sektora żywnościowego (gospodarki, kompleksu, agrobiznesu) nie zależy od proporcjonalnego rozwoju każdej części tego sektora czy też podobnej zmiany ich wewnętrznych proporcji, lecz wymaga utrzymania różnych tendencji rozwojowych każdego członu, umożliwiających ich dostosowanie do zmieniającego się otoczenia (lokalnego, regionalnego czy też globalnego).

Porównawcza ocena rozwoju rolnictwa i przemysłu spożywczego

W minionej dekadzie produkcja sprzedana przemysłu spożywczego (w cenach stałych) rosła w średnim tempie 4,56% rocznie, podczas gdy produkcja towarowa rolnictwa – podobnie jak końcowa – w tempie 2,54% (globalna 1,42% rocznie), przy wzroście wartości spożycia żywności i napojów o 1,74% rocznie (tab. 2). W całej dekadzie produkcja przemysłu spożywczego zwiększyła się o 56%, produkcja towarowa rolnictwa o 28%, a spożycie dóbr wytwarzanych przez te działy o niespełna 20% (rys. 1). Tak więc przemysł spożywczy rozwijał się dwukrotnie szybciej niż rolnictwo i prawie trzykrotnie szybciej niż krajowy popyt na żywność, napoje i wyroby tytoniowe. Te różnice dynamiki wzrostu wynikały głównie z tego, że w minionej dekadzie połowa przyrostu produkcji przemysłu spożywczego ulokowana została na rynkach zagranicznych, a w mniejszym stopniu także z pogłębiania stopnia przetworzenia żywności dostarczanej na rynek krajowy oraz ze zwiększania udziału przemysłu spożywczego w zagospodarowaniu produkcji rolniczej lub też w pokryciu potrzeb rynku krajowego. Równocześnie przemysł spożywczy rozwijał się nieco szybciej niż cała polska gospodarka, ale wolniej niż produkcja innych gałęzi naszego przemysłu.

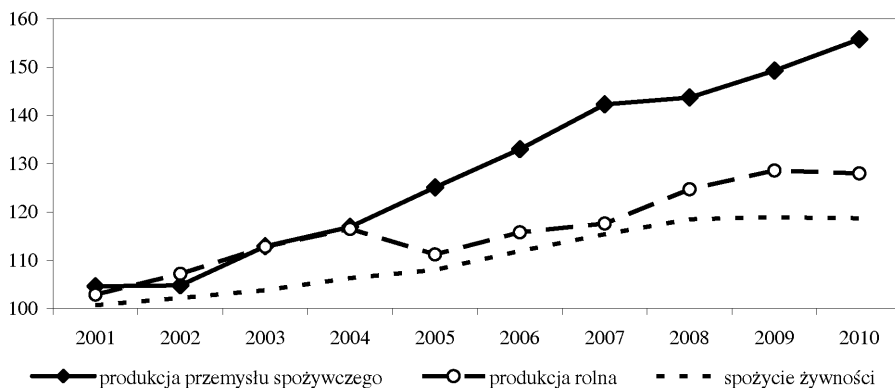
Tabela 2

Porównanie stopy wzrostu rolnictwa i przemysłu spożywczego na tle rozwoju gospodarczego kraju w % rocznie w latach 2001-2010

Rok	Produkcja rolna		Przemysł spożywczy produkcja sprzedana	Produkt krajowy brutto	Produkcja przemysłowa	Spożycie żywności, napojów i wyrobów tytoniowych	Sprzedaż detaliczna żywności, napojów i wyrobów tytoniowych
	końcowa	towarowa					
2001	8,6	2,9	4,6	1,1	0,6	0,7	0,8
2002	0,1	4,2	0,2	1,4	1,1	1,5	3,2
2003	2,5	5,2	7,7	3,8	8,3	1,6	3,7
2004	8,0	3,3	3,6	5,3	12,6	2,4	1,4
2005	-4,4	-4,6	7,0	3,6	3,7	1,6	-0,7
2006	0,0	4,2	6,3	6,2	11,2	3,6	1,3
2007	5,6	1,5	7,0	6,8	11,2	3,1	2,7
2008	3,6	6,1	1,0	5,1	3,6	2,7	1,3
2009	3,0	3,1	3,9	1,6	-4,5	0,4	-0,1
2010 ^a	-1,6	-0,5	4,3	3,8	9,7	-0,2	-1,0
<i>x</i>	2,54	2,54	4,56	3,87	5,75	1,74	1,26

^a Dane nieostateczne.

Źródło: Dane GUS publikowane w Rocznikach Statystycznych.

Rys. 1. Porównanie dynamiki rozwoju produkcji towarowej rolnictwa, produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego i spożycia żywności, napojów i wyrobów tytoniowych (w cenach stałych, 2000 = 100)

Źródło: Na podstawie tab. 2.

Analizując skalę zmian produkcji rolnej, przetwórstwa i popytu krajowego w poszczególnych latach ocenianego okresu, nie można dostrzec zależności między tymi zjawiskami. I tak, wysokie tempo wzrostu produkcji przemysłu spożywczego (ponad 6% rocznie) tylko dwukrotnie wystąpiło w latach, w których wysoki był wzrost towarowej produkcji rolnej (tj. rok 2003 i 2006). Nie jest regułą, że większy wzrost produkcji przemysłu spożywczego występował w latach, w których nastąpiło przyspieszenie rozwoju podaży surowców rolniczych lub popytu krajowego. Nie ma związków korelacyjnych między tymi zjawiskami. W minionej dekadzie współczynnik korelacji między tempem rozwoju przemysłu spożywczego a tempem wzrostu produkcji towarowej rolnictwa wynosił tylko 0,008, a między zmianami przetwórstwa i popytu krajowego 0,029. Nie jest więc oczywista wcześniej cytowana teza Sz. Figiela i Wł. Rembisza, że główną przesłanką wzrostu produkcji rolnej jest popyt na żywność i że wynika to z pochodnego charakteru popytu na produkty rolne. Wzrost produkcji przemysłu spożywczego jest bowiem możliwy także wtedy, gdy nie ma ożywienia produkcji rolniczej czy też popytu konsumenckiego, gdyż niezwykle ważnym stymulatorem rozwoju przemysłu spożywczego jest eksport (popyt zagraniczny) oraz import surowców rolniczych. Handel zagraniczny jest więc istotnym czynnikiem stabilizującym rozwój sektora żywnościowego i przywracającym równowagę w tym sektorze. Na tej podstawie można sformułować tezę, że jeżeli handel zagraniczny dobrze pełni te funkcje, to cały sektor żywnościowy jest konkurencyjny na rynkach zagranicznych. Oznacza to także, że wiele oczywistych tez o relacjach rozwojowych rolnictwa i jego otoczenia nie ma oczywistego charakteru i że w warunkach globalizacji powinny być one weryfikowane.

Porównawcza ocena wartości dodanej i dochodów przedsiębiorcy rolnego i przetwórcy

Bezpośrednie porównanie wartości dodanej rolnictwa i przemysłu spożywczego (tab. 3) wskazuje, że:

- prawie w całej minionej dekadzie wartość dodana rolnictwa była o ok. 20-30% niższa od wartości dodanej wytworzonej w przemyśle spożywczym, z wyjątkiem 2004 roku, w którym było odwrotnie;
- w tym okresie wartość dodana rolnictwa zwiększyła się o 76% (tj. 5,8% rocznie), przemysłu spożywczego o 61,5% (4,9% rocznie), a w cenach stałych (rys. 2) odpowiednio o 34% i 23,3% (tj. o 3,0 i 2,2% rocznie);
- wzrost wartości dodanej przetwórstwa był dość równomierny, gdyż w cenach stałych zwiększała się ona średnio o 0,68 mld zł rocznie, przy spadku tylko w 2002 i 2010 roku, a ta sama wartość rolnictwa zwiększała się średnio o 0,8 mld zł, ale przy dużym spadku w 2002, 2005 i 2008 roku oraz gwałtownej wyżyce w 2004 roku;
- zgodność skali i kierunków zmian wartości dodanej rolnictwa i przetwórstwa wystąpiła w połowie badanych lat (tj. w pięciu, a duża w trzech), a brak takiej zgodności również w pięciu latach, w tym wyraźny też w trzech latach (2005, 2009 i 2010).

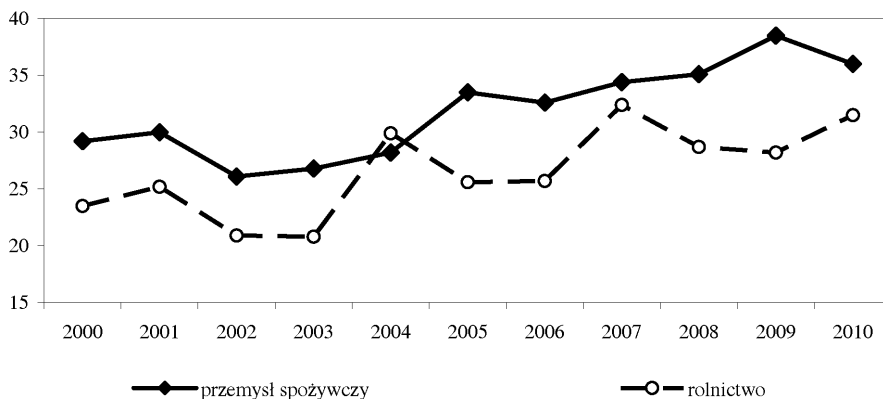
Tabela 3

**Wartość dodana i dochody przedsiębiorstw rolnych i przemysłu spożywczego
(w mld zł w cenach bieżących)**

Rok	Wartość dodana brutto		Dochód		
	rolnictwa	przemysłu spożywczego	przedsiębiorcy rolnego	w tym: bez dotacji	przetwórcy przemysłowego
2000	17,88	22,28	9,1	8,2	8,28
2001	20,27	24,15	11,3	10,4	9,25
2002	17,12	21,38	9,0	8,1	10,07
2003	17,17	22,11	8,2	7,4	9,93
2004	25,54	24,14	20,2	12,2	13,20
2005	22,32	29,23	18,3	9,8	13,32
2006	22,65	29,74	20,7	9,9	14,52
2007	29,23	31,08	27,4	15,9	17,23
2008	27,06	33,04	25,5	11,1	15,71
2009	27,47	37,48	24,9	11,4	19,91
2010 ^a	31,50	36,00	28,5	13,0	19,77

^a Wstępny szacunek.

Źródło: [5, 8, 14], Roczniki Statystyczne GUS 2001-2009 oraz opracowanie własne danych GUS o wynikach finansowych przemysłu spożywczego.

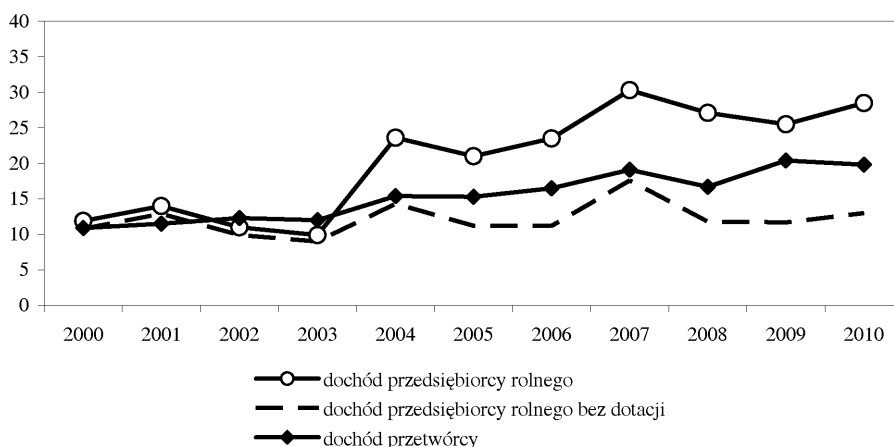

Rys. 2. Wartość dodana brutto rolnictwa i przemysłu spożywczego w mld zł w cenach 2010 roku

Źródło: Dane tab. 3 po skorygowaniu indeksem cen detalicznych towarów i usług konsumpcyjnych (inflacją) publikowanym przez GUS.

Taki rozkład zmian (przyrostów lub spadków) wartości dodanej rolnictwa i przetwórstwa oznacza, że brak jest korelacji między tymi zjawiskami. Istotne jest także to, że tempo wzrostu wartości dodanej rolnictwa było wyższe niż produkcji towarowej i końcowej, a w przemyśle spożywczym wystąpiło zjawisko odwrotne, tj. tempo wzrostu produkcji sprzedanej było dwukrotnie szybsze niż wartości dodanej tego przemysłu. Zjawiska te przeczą często formułowanej tezie o przejmowaniu przez przetwórstwo nadwyżki ekonomicznej wytworzonej w rolnictwie, ale także wskazują, że w rolnictwie poprawiła się relacja wartości dodanej do zużycia pośredniego, a obniżyła się w przetwórstwie spożywczym.

Taki rozwój wartości dodanej wpłynął na szybszy wzrost dochodów przedsiębiorcy rolnego² niż przetwórcy. W minionej dekadzie dochód rolnictwa zwiększył się w cenach bieżących trzykrotnie (z 9,1 do 28,5 mld zł), a przemysłu spożywczego 2,5 razy (z 8,3 do 19,8 mld zł); w cenach stałych (rys. 3) natomiast odpowiednio o 139% i 82% (tj. rocznie 9,1% i 6,2%). W końcu tej dekady dochód przedsiębiorcy rolnego był o 50% wyższy od dochodu przetwórcy. Należy mieć na uwadze, że przed wejściem Polski do UE wartość dochodów tych przedsiębiorców była zbliżona i dopiero w 2004 roku nastąpił gwałtowny (o 150%) wzrost dochodu przedsiębiorcy rolnego, podczas gdy później na poziomie przetwórstwa wzrost dochodów był umiarkowany i jego relacja do dochodu przedsiębiorcy rolnego utrzymywała się jak 1 do 1,5.

Rys. 3. Dochód przedsiębiorcy rolnego i przetwórcy w mld zł w cenach 2010 roku

Źródło: Jak rys. 2.

² Według rachunków ekonomicznych dla rolnictwa, dochodem przedsiębiorcy rolnego jest wartość dodana brutto łącznie z innymi dotacjami, pomniejszona o amortyzację, podatki, koszty pracy najemnej, czynsze dzierżawne, saldo odsetek zapłaconych i odzyskanych [14]. Odpowiedni dla tej kategorii dochodu przedsiębiorcy rolnego jest zysk netto przetwórcy powiększony o opłatę pracy brutto (ale bez opłaty ubezpieczeń społecznych), który nazwano dochodem przetwórcy.

Analizując dochody przedsiębiorcy rolnego i przetwórcy można wskazać na dwa zjawiska:

- źródłem dochodu przedsiębiorcy rolnego są głównie subwencje (w formie dopłat bezpośrednich), które finansują już ponad 50% tego dochodu, a ich rola szybko się zwiększyła po wejściu Polski do UE (z ok. 10% w latach 2000-2003 do ok. 55%), przy czym dochód przedsiębiorcy rolnego z działalności gospodarczej zwiększył się tylko o 58,5% w cenach bieżących i o ok. 20% w cenach stałych, a jego wartość jest o 1/3 niższa od dochodu przetwórcy;
- dochód przetwórcy ma stałą tendencję wzrostową, a przedsiębiorcy rolnego wykazuje dużą zmienność: w ciągu dekady pięciokrotnie notowano duże jego wyżki, a w pięciu innych obniżki, w tym w trzech dość znaczące (w roku 2002, 2005 i 2008). Średnie zmiany rocznego dochodu przedsiębiorcy rolnego wynosiły $\pm 26,8\%$, a przetwórcy $\pm 10,5\%$. Dużą zbieżność zmian dochodu przedsiębiorcy rolnego i przetwórcy notowano w 2004 roku, a znaczącą także w 2003, 2007 i 2008 roku, co zapewniało dość wysoką korelację ($R = 0,60$) między tymi dochodami.

Z analizy dochodów przedsiębiorcy rolnego i przetwórcy wynikają dość sprzeczne wnioski. Wzrost dochodów rolników wyższy niż przetwórców przeczy tezie o przejmowaniu przez przetwórcę nadwyżki ekonomicznej rolnictwa. Z drugiej jednak strony, wolniej rosnące dochody rolników z działalności gospodarczej i silne wspieranie ich subwencjami może jednak wskazywać na niską sprawność (efektywność) ekonomiczną rolnictwa lub na przejmowanie nadwyżki przez otoczenie rynkowe, w tym także przez przetwórcę. Wątpliwości te może wyjaśnić analiza rozwoju cen rolnych, przetwórcy i konsumenta.

Porównanie dynamiki cen rolnych, przetwórcy i konsumenta

Porównanie średniego tempa wzrostu cen na rynku rolno-spożywczym wskazuje, że w latach 2001-2010 średnie tempo wzrostu cen przetwórcy było niższe niż cen płaconych rolnikom i niższe od tempa wzrostu detalicznych cen żywności i napojów (tab. 4). Rozpiętości te były różne na poszczególnych rynkach: wyższe na rynku zbóż i mleka, a niższe na całym rynku rolno-spożywczym i na rynku mięsnym. Różnice te jeszcze zwiększyły się po wejściu Polski do UE. W tym okresie średni wzrost cen rolnych był średnio dwukrotnie wyższy niż cen przetwórcy, a na trzech głównych rynkach wyższy także od tempa wzrostu cen płaconych przez konsumenta. Relacje te wskazują więc, że nie może być mowy o przejmowaniu nadwyżki ekonomicznej rolnictwa przez przemysł spożywczy oraz że wzrost dochodów rolników jest także efektem szybko rosnących cen produktów rolnych. Niższe tempo wzrostu cen przetwórcy niż cen rolnika lub cen płaconych przez konsumenta oznacza także, że przetwórstwo jest stale pod silną presją dostawców i odbiorców oraz że przetwórstwo i przemysł spożywczy są istotnymi czynnikami stabilizującymi i przywracającymi równowagę na rynku rolno-spożywczym.

Porównanie zmian cen w sektorze rolno-spożywczym w kolejnych latach minionej dekady (tab. 5) wskazuje, że:

- każda zwyżka cen na rynku rolnym z reguły skutkuje zwyżką cen przetwórcy i cen konsumenta żywności, ale średnio dwukrotnie niższą od podwyżek cen skupu;
- nie każdy znaczący spadek cen rolnych pociąga za sobą obniżkę cen przetwórcy lub konsumenta, ale zawsze skutkuje spowolnieniem tempa wzrostu tych cen, pozwalającym na przynajmniej częściowe zrekompensowanie strat przetwórcy powstających we wcześniejszych okresach silnych zwyżek cen;
- zmienność cen rolnych (\bar{z}) była w minionej dekadzie ponad dwukrotnie większa od zmienności cen przetwórcy oraz 2-3 razy większa od zmienności cen płaconych przez konsumenta.

Zjawiska te potwierdzają wcześniejszą ocenę, że przetwórstwo i przemysł spożywczy są czynnikami stabilizującymi cały sektor rolno-spożywczy oraz łagodzącymi dokuczliwość dla konsumenta silnych wahań cen rolnych. Wskazują one także, że przepływy nadwyżki ekonomicznej z rolnictwa i przetwórstwa mogą występować tylko w okresach gwałtownych obniżek cen rolnych, a w pozostałych okresach przepływy te mogą mieć odwrotny kierunek, tj. z przetwórstwa do rolnictwa.

Tabela 4

**Średnie tempo wzrostu cen na rynkach rolno-spożywczych w latach 2001-2010
w % rocznie**

Wyszczególnienie	Rynek rolno-spożywczy	W tym:		
		zbóż i przetworów	mięsa i przetworów	mleka i przetworów
2001-2010				
Cena skupu	2,00	4,38 ^a	2,29 ^a	3,68
Cena przetwórcy	1,54	1,80	1,79	1,85
Cena konsumenta	3,35	4,11	2,18	2,43
2003-2010				
Cena skupu	3,14	7,12 ^a	3,36 ^a	5,55
Cena przetwórcy	1,71	3,04	1,80	1,95
Cena konsumenta	3,22	4,23	2,39	2,85

^a Średnie ceny skupu koszyka żyta i pszenicy lub bydła, drobiu i trzody.

Źródło: Opracowanie własne danych GUS.

Tabela 5

Zmiany cen rolnych, przetwórcy i konsumenta (w % roku poprzedniego)

Lata	Ceny rolno-spożywcze			Ceny żywności i napojów			Ceny żywności i mięsa			Ceny zbóż i przetworów			Ceny mleka i przetworów		
	skupu	przetwórcy żywności	detaliczne żywności i napojów	skupu ^a	przetwórcy	detaliczne	skupu ^a	przetwórcy	detaliczne	skupu ^a	przetwórcy	detaliczne	skupu ^a	przetwórcy	detaliczne
2001	4,4	3,5	5,0	11,3	7,5	8,3	-0,4	-0,4	7,0	0,0	-0,3	3,3	0,0	-0,3	3,3
2002	-9,5	-1,4	-0,7	-15,3	-4,0	-3,6	-12,8	-6,0	0,3	-7,7	-4,5	-1,7	-7,7	-4,5	-1,7
2003	0,6	-1,0	-1,0	-6,5	-3,4	-5,1	1,9	2,6	0,5	0,0	1,3	0,7	0,0	1,3	0,7
2004	14,4	7,2	6,3	24,8	11,8	9,6	5,9	10,5	5,3	20,8	9,5	5,1	20,8	9,5	5,1
2005	-2,9	-1,3	2,1	-3,9	0,0	2,6	-20,6	-14,3	1,0	6,9	1,5	1,3	6,9	1,5	1,3
2006	-2,7	0,7	0,6	-5,0	-3,3	-3,9	22,4	9,9	1,2	0,0	-0,6	0,1	0,0	-0,6	0,1
2007	13,8	4,8	4,9	8,2	4,2	4,2	57,6	19,6	8,0	15,0	10,3	5,0	15,0	10,3	5,0
2008	-0,1	2,0	6,1	8,2	2,4	4,7	-10,1	-0,3	11,5	-4,7	-1,9	9,5	-4,7	-1,9	9,5
2009	-3,8	1,6	4,1	11,0	6,9	8,4	-24,8	-0,3	3,5	-12,4	-4,5	-1,2	-12,4	-4,5	-1,2
2010	5,8	-0,3	2,7	-9,9	-4,2	-1,4	24,7	6,7	2,8	18,9	7,7	2,3	18,9	7,7	2,3
\bar{x}	±4,80	±2,34	±3,35	±10,41	±4,77	±5,18	±18,12	±6,06	±4,11	±8,64	±4,21	±3,01	±8,64	±4,21	±3,01

^a Średnie ceny koszyka 2 gatunków zbóż i 3 rodzajów żywności.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wskaźników cen ustalonych przez GUS.

Wnioski i konkluzje

Rolnictwo i przemysł spożywczy w dalszym ciągu są głównymi członkami gospodarki żywnościowej, bezpośrednio uczestniczącymi w wytwarzaniu i dystrybucji żywności, bezpośrednio z sobą powiązanymi i tworzącymi system integrujący wiele niezależnych od siebie i ekonomicznie wyodrębnionych działalności i podmiotów. Rozwój i równowagę tych dwóch części sektora żywnościowego warunkuje popyt konsumencki na żywność, który jest wynikiem zachowań maksymalizującego użyteczność konsumenta. O tej użyteczności decyduje jednak nie tyle komponent materialny (pochodzenia rolniczego) danego produktu żywnościowego, co jego obudowa różnego rodzajami usług przetwórczych i handlowych, ułatwiających dostęp i użytkowanie danego dobra. Skutkuje to tym, że udział rolnika w cenie płaconej przez konsumenta żywności jest coraz mniejszy [9]. W Polsce nie przekracza on 30%, a w wielu działach produkcji żywności i w krajach o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego jest jeszcze mniejszy (15-20%) [2, 11].

Problem powiązań między konsumentem żywności, przetwórcą i rolnikiem komplikują jeszcze procesy globalizacji. Powodują one, że na rynkach regionalnych, krajowych i lokalnych nie musi być zachowana spójność procesów rozwojowych konsumpcji, przetwórstwa i produkcji rolnej. Wynikiem tego są luźne związki procesów rozwojowych tych części kompleksu żywnościowego. Zjawisko takie wystąpiło w Polsce w pierwszej dekadzie XXI wieku, gdyż rozwój produkcji żywności istotnie przyspieszały powiązania z rynkiem unijnym w formie eksportu produktów przemysłu spożywczego oraz importu surowców i półfabrykatów. Umożliwiło to także rozwój wielu działów przetwórstwa spożywczego, które nie mają własnego zaplecza surowcowego (przemysł rybny, tytoniowy, produkcja wyrobów czekoladowych, czy też przetwórstwo kawy i herbaty), a mimo to produkowały i dostarczały żywność nie tylko na rynek krajowy, lecz także na wiele rynków zagranicznych.

O luźnym związku procesów rozwojowych rolnictwa i przemysłu spożywczego świadczy także kształtowanie się wartości dodanej i dochodów przedsiębiorcy rolnego i przetwórcy. W minionej dekadzie odpowiednie wartości rolnictwa i przemysłu spożywczego miały wyraźną tendencję wzrostową, która w rolnictwie była nawet szybsza niż w przetwórstwie. Wartość dodaną i dochody rolnictwa kształtowały głównie transfery środków unijnych i wzrost cen rolnych szybszy niż cen przetwórcy, a w przemyśle spożywczym był to wynik dostosowania podaży do popytu (na rynku krajowym i zagranicznym) oraz poprawy efektywności wykorzystania czynników wytwórczych, głównie pracy. Rozwój dochodów tych dwóch części sektora żywnościowego nie potwierdza tezy o transferze dochodów z rolnictwa do przetwórstwa. Tej tezie zaprzecza różna dynamika cen rolnych, przetwórcy i konsumenta. W minionej dekadzie ceny przetwórcy miały niższe tempo wzrostu (dwukrotnie) niż cen rolnych i nieco niższe niż cen konsumenta. Zjawisko to oznacza, że przemysł spożywczy jest czynnikiem stabilizującym sektor żywnościowy i łagodzącym skutki dużej zmienności cen płaconych rolnikom.

Przedstawiony brak spójności procesów rozwojowych rolnictwa i przemysłu spożywczego wskazuje na potrzebę weryfikacji wielu oczywistych tez sformułowanych przez ekonomistów rolnych. Wymagają one bardziej globalnego spojrzenia na procesy rozwojowe całej gospodarki żywnościowej i jej głównych części. W teoretycznej analizie tych problemów należy także uwzględnić zmianę siły ekonomicznej i roli integracyjnej ogniwa wiodącego, którym coraz częściej jest handel żywnościowy, a nie przemysł spożywczy.

Literatura:

1. Chechelski P.: Wpływ procesów globalizacji na polski przemysł spożywczy. Studia i Monografie, nr 145. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
2. Figiel Sz., Rembisz Wł.: Przesłanki wzrostu produkcji w sektorze rolno-spożywczym – ujęcie analityczne i empiryczne. Raport Programu Wieloletniego 2005-2009, nr 169. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
3. Kowalczyk St.: Agrobiznes. Ogniwo wiodące w agrobiznesie [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
4. Poczta W.: Potencjał i pozycja konkurencyjna polskiego sektora rolno-spożywczego na rynku unijnym. Postępy Nauk Rolniczych, PAN, nr 2, 2010.
5. Poczta W.: Wpływ integracji z UE na sytuację strukturalną, produkcyjną i ekonomiczną polskiego rolnictwa [w:] Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Raport Programu Wieloletniego 2005-2009, nr 145. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
6. Roczniki Statystyczne GUS 2002-2010.
7. Roczniki Statystyczne Przemysłu GUS 2002-2010.
8. Roczniki Statystyczne Rolnictwa i Obszarów Wiejskich GUS 2005, 2010.
9. Świetlik K.: Ceny żywności w procesie rynkowych przemian polskiej gospodarki (1994-2004). Studia i Monografie, nr 141. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
10. Urban R.: Stan i możliwości rozwojowe polskiego przemysłu spożywczego. Postępy Nauk Rolniczych, PAN, nr 2, 2010.
11. Urban R.: Wartość dodana i marże w przetwórstwie głównych produktów rolnictwa. IERiGŻ, Warszawa 2002.
12. Woś A.: Agrobiznes [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
13. Woś A.: Gospodarka żywnościowa. Kompleks gospodarki żywnościowej [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
14. Zegar J., Goraj L., Floriańczyk Z.: Dochody rolników w 2009 r. na tle lat poprzednich [w:] Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2009 roku. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2010.

ROMAN URBAN

Institute of Agricultural and Food Economics

– National Research Institute

Warszawa

EVALUATION OF THE COHESION OF DEVELOPMENTAL PROCESSES OF AGRICULTURE AND THE FOOD INDUSTRY

Summary

A coherence of the processes developmental of the Polish farming and the food industry were assessed. Dynamics of the evolution of production and the demand, the value added of both incomes of the agricultural entrepreneur and the food processing industry worker and agricultural prices, the food processing industry worker and the consumer were an object of analysis.

A lack of developmental coherences of the processes of these two main elements of the food economy and a lack of correlation were stated between them. In the domestic scale (and local) are weakening the course doesn't also often confirm their interaction and the relation, but them of formulated thesis about the transfer of profits on the farming for the processing. Such a state requires including processes of developmental phenomena in examinations about global character and the verification of many theses proposed earlier by economic-agricultural sciences.